

JACEK CHACHAJ

PIERWOTNA ŚREDNIOWIECZNA SIĘĆ DEKANALNA W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ

Jednym z nie rozstrzygniętych dotąd problemów związanych z rozwojem średniowiecznej sieci administracji kościelnej w Polsce jest kwestia pojawienia się ogniw pośrednich tejże administracji – archidiakonatów, dekanatów oraz prepozytur na terenie diecezji krakowskiej. Dotychczas przyjmuje się, że spośród tych trzech ogniw najwcześniej powstały archidiakonaty terenowe oraz, że miało to miejsce przed 1171 rokiem¹. W dalszej kolejności miały powstać prepozytury i dekanaty². Z tych dwóch starszą jednostką administracji kościelnej jedni widzieli w prepozyturach³, inni – w dekanatach⁴.

Na podstawie wykazów dziesięciny papieskiej za rok 1325 jesteśmy w stanie odtworzyć administrację kościelną na terenie diecezji krakowskiej u schyłku pierwszej ćwierci XIV w.⁵ Fakt, że we wschodnich archidiakonatach diecezji (radomskim, lubelskim, zawichojskim i sandomierskim) nie istniały wówczas dekanaty⁶, jest jednym z argumentów za uznaniem archidiakonatów za jednostki starsze od dekanatów⁷. Prowadzone w ostatnich latach badania nad rozwojem sieci parafialnej w diecezji krakowskiej w średniowieczu zdają się wprowadzać nowsze argumenty do dyskusji nad poruszoną wyżej problematyką. Korzystając z metody opracowanej przez starsze pokolenie historyków

¹ P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958, s. 49; S. Jop, *Sięć parafialna archidiakonatu sandomierskiego do końca XVI wieku*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” (dalej: STN KUL), 7 (1958) s. 154; E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965, s. 27-36.

² T. Siłnicki, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, „Studia nad historią prawa polskiego”, 10 (1927) z. 2, s. 112-114; Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1948, s. 75; Szafran, dz. cyt., s. 30-31; Wiśniowski, dz. cyt., s. 28.

³ Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 75.

⁴ Szafran, dz. cyt., s. 31; Wiśniowski, dz. cyt., s. 30.

⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej: MPV), wyd. J. Ptaśnik, t. 1, Kraków 1913, s. 104-248.

⁶ MPV, t. 1, s. 120-248.

⁷ Wiśniowski, dz. cyt., s. 29.

zajmujących się rozwojem średniowiecznej sieci parafialnej⁸ oraz nieco ją modyfikując, opracowano dzieje dekanatów położonych w zachodniej części archidiaconatu krakowskiego do końca średniowiecza, a także rozwój sieci parafialnej w całym archidiaconacie krakowskim w latach 1325-1358⁹. Niniejszy artykuł jest próbą zebrania wniosków, jakie wypływają z ostatnich badań.

Punkt wyjścia naszych rozważań stanowi założenie, że granice kościelne w XII w., w zasadzie pokrywały się z liniami podziałów administracji państwowej, były w pewnym stopniu jej odbiciem. Teza ta była już dość dawno wykorzystywana w literaturze¹⁰ i uważana jest za mocną. Należy zatem uznać za nienormalny stan, gdy jednostka administracji kościelnej była przecięta granicą polityczną. Spotykamy się z taką sytuacją w przypadku diecezji krakowskiej, której zachodnie pogranicze od 1179 r. należało do księstw śląskich¹¹. Przed tą datą zachodnia granica ziemi krakowskiej pokrywała się zapewne z zachodnią granicą diecezji krakowskiej i biegła wododziałem Odry i Wisły¹². Uchwytne w źródłach w XIV w. granice diecezji krakowskiej¹³ obejmują prawdopodobnie pierwotny obszar Małopolski. Jest to najbardziej znany przykład na poparcie postawionej wyżej tezy. Należy się spodziewać, że odtwarzając granice podziałów administracji kościelnej w dużym stopniu rekonstruujemy starsze od nich podziały polityczne, a być może także plemienne. Przy tym administracja kościelna wykazywała dużą trwałość, mimo późniejszych zmian granic między

⁸ Szafran, dz. cyt.; Jop, dz. cyt.; H. Grocholski, *Sieć parafialna archidiaconatu zawichojskiego do końca XVI wieku*, Lublin 1956 (mps); tenże, *Powstanie archidiaconatu zawichojskiego i jego najstarsze kościoły do połowy XIV wieku*, „Roczniki Humanistyczne” (dalej: RH), 13 (1965) z. 2, s. 151-162; S. Litak, *Sieć parafialna archidiaconatu radomskiego w okresie przedrozbiorowym*, STN KUL, 9 (1958); tenże, *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI wieku*, RH, 12 (1964) z. 2, s. 5-136; Wiśniowski, dz. cyt.; J. Kurzeja, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, RH, 27 (1979) z. 2, s. 15-37; B. Rzewuska-Kurzeja, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze kieleckiej w średniowieczu*, „Nasza Przeszość”, 59 (1983) s. 69-96; A. Olczyk, *Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do roku 1525*, Lublin 1961.

⁹ M. Laoudji, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Lelów*, Lublin 1993 (mps); Poniewozik, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Wysocice*, Lublin 1993 (mps); tenże, *Kształtowanie się sieci parafialnej w dekanacie Wysocice w średniowieczu*, RH, 43 (1995) z. 2, s. 5-56; E. Gdula, *Rozwój sieci parafialnej w archidiaconacie krakowskim w latach 1325-1358*, Lublin 1994 (mps); J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, Lublin 1994 (mps); tenże, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 68 (1997) s. 221-308; I. Main, *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Pszczyna do końca XVIII wieku*, Lublin 1996 (mps).

¹⁰ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII-XIII)*. Prace Komisji dla Atlasu Historycznego Polski, z. 5, Kraków 1927.

¹¹ *Kronika Wielkopolska*, cap. 35, w: *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. A. Bielowski, t. 2, Lwów 1872, s. 529.

¹² J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947, s. 43.

¹³ T. Ladenberger, *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1930, mapa.

dzielnicami, co pozwala na znalezienie większej ilości źródeł pisanych przydatnych w badaniach nad tą problematyką.

Trudno jest znaleźć przykład takiego ukształtowania nowopowstającej jednostki administracji kościelnej, aby jej granice stały w wyraźnej sprzeczności z istniejącymi w tym momencie podziałami politycznymi. Niezgodności przebiegu granic politycznych i kościelnych, jakie dają się uchwycić, musimy więc tłumaczyć przesunięciami tych pierwszych (jak w przypadku ziemi i diecezji krakowskiej). Czasami następstwem zmian politycznych były przesunięcia granic administracji kościelnej, aby na nowo dopasować do siebie podziały obywateli typów administracji. Za przykład tego zjawiska może tu posłużyć powstanie dekanatu nowogórskiego w 1335 roku¹⁴. Objął on swym zasięgiem te ziemie pierwotnych dekanatów sławkowskiego, oświęcimskiego i zatorskiego, które w 1179 r. przeszły w granice Śląska, ale do XIV w. znalazły się ponownie w Małopolsce¹⁵. Podobnie w 1350 r. powstał dekanat pszczyński¹⁶, który przejął te parafie dekanatu oświęcimskiego, które znalazły się w nowopowstałym księstwie pszczyńskim¹⁷.

Badając dzieje polityczne obszaru objętego w 1325 r. granicami dekanatu zatorskiego, zauważamy, że teren ten był nieprzerwanie od 1179 r. aż do końca XV w. przecięty granicą śląsko-krakowską, a potem śląsko-polską¹⁸. Pamiętając o wcześniejszych uwagach musimy odrzucić wszelkie domysły na temat powstania dekanatu obejmującego jednocześnie ziemie śląskie i małopolskie, lub też rozciągnięcia jego granic poza linię graniczną między dzielnicami. Dochodzimy zatem do wniosku, że dekanat zatorski musiał powstać przed powstaniem na jego terenie granicy politycznej, a więc przed 1179 r. W praktyce wojna tocząca się w latach 1177-1179 uniemożliwiała reformy administracyjne, należy więc przyjąć, że rok 1177 stanowi *terminus ante quem* powstania dekanatu zatorskiego¹⁹.

Idąc dalej tym tokiem rozumowania musimy przyjąć istnienie przed 1177 r. także dekanatu sławkowskiego, również przeciętego w 1179 r. nową granicą polityczną, a w konsekwencji również dekanatu oświęcimskiego – leżącego na zachód od Zatora i południowy zachód od Sławkowa. Niemożliwe bowiem byłoby pozostawienie poza organizacją dekanalną obszaru odciętego od Krakowa terenami dekanatów sławkowskiego i zatorskiego²⁰. Oświęcim był ośrod-

¹⁴ MPV, t. 1, s. 371; Gduła, dz. cyt., s. 38-39.

¹⁵ Wojciechowski, *Ze studiów nad organizacją państwa polskiego za Piastów*, Lwów 1924, s. 13-14.

¹⁶ MPV, t. 2, s. 234; Gduła, dz. cyt., s. 40.

¹⁷ Gduła, dz. cyt., s. 40.

¹⁸ J. Chachaj, *Powstanie dekanatów w archidiaconacie krakowskim*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 11/12 (1997) s. 10-17.

¹⁹ Tamże, s. 18.

²⁰ Ladenberger, *Zaludnienie*, mapa.

kiem ważniejszym od Zatora, już w XII w. był siedzibą kasztelanii²¹. Trudno zatem uznać, że dekanat zatorski jest jednostką starszą od oświęcimskiego. Nie wydaje się też prawdopodobna hipoteza, że pierwotnie (przed 1177 r.) powstał w południowo-zachodniej części diecezji krakowskiej jeden dekanat, a następnie uległ on, skutkiem podziału politycznego z 1179 r., rozbięciu na dekanaty oświęcimski i zatorski. Przy takim bowiem założeniu granica między dekanatami biegłaby wzdłuż Skawy będącej wówczas rubieżą śląsko-krakowską²², a tak nie było. Należy domyślać się także istnienia przed 1177 r. dekanatu irządckiego, położonego dalej od Krakowa niż dekanat sławkowski²³. Docho- dzimy zatem do wniosku, że dekanaty na terenie archidiakonatu krakowskiego powstały zapewne w ramach jednorazowej akcji, nie zaś stopniowo, jak sądzili niektórzy historycy²⁴.

Kuszącą wydaje się być propozycja, aby upatrywać twórcę sieci dekanalnej w osobie biskupa reformatora – Gedki²⁵. W tym miejscu można zwrócić uwagę na fakt, że w latach 1173-1177 na Wawelu panował Mieszko III Stary, który pozostawał w ostrym konflikcie z krakowską elitą (w tym także z biskupem). Obfitujące w polityczne napięcia panowanie Mieszka zapisało się źle w pamięci potomnych, a zakończyło się otwartym buntem i wygnaniem księcia. Nie wydaje się, aby był to dobry czas na wprowadzanie reform, a Gedko prawdopodobnie, jako jeden z przywódców krakowskiego możnowładztwa, kierował w tym okresie większą część swej energii na działalność opozycyjną²⁶. W związku z powyższymi spostrzeżeniami należy przesunąć fakt powołania do życia dekanatów terenowych w krakowskim przed 1173 r., a zatem na czasy Bolesława Kędzierzawego.

Skoro wydaje się prawdopodobnym stworzenie dekanatów w archidiakonacie krakowskim w ramach jednorazowej akcji, powinniśmy przyjąć, że istniał jakiś plan działania w ramach tej akcji. Musimy przyjąć, że pierwotnie każdy z dekanatów obejmował podobną liczbę kościołów. Liczba ta była zapewne zbliżona do dziesięciu, ewentualnie niewiele niższa. Pośrednim potwierdzeniem tego faktu jest to, że w późniejszym okresie utrzymała się praktyka, że dekanat, aby mógł sprawnie spełniać swoją rolę, powinien obejmować około dziesięciu świątyń. W 1693 r. biskup płocki Andrzej Chryzostom Załuski przeprowadził w swej diecezji reformę sieci dekanalnej zmierzającą do usprawnienia jej funkcjonowania. Zupełnie zniesiono wówczas stare dekanaty, które w wyniku dłu-

²¹ *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 1, Wrocław 1961, s. 214.

²² O. Halecki, *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w roku 1273*, „Kwartalnik Historyczny”, 27 (1913) s. 300-301.

²³ Ladenberger, *Zaludnienie*, mapa.

²⁴ Wiśniewski, dz. cyt., s. 30, przypis 35.

²⁵ Chachaj, *Powstanie dekanatów* (mps), s. 17-18.

²⁶ R. Grodecki, *Gedko, biskup krakowski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 366-367.

giego istnienia i rozwoju sieci parafialnej w ich ramach były silnie zróżnicowane pod względem liczby należących do nich świątyń. Na miejsce starych powołano nowe dekanaty, których granice wytyczono tak, że obejmowały one właśnie po 10 parafii²⁷. Także, gdy nie przeprowadzano reform obejmujących wielkie jednostki administracji kościelnej, lecz dokonywano jedynie niewielkich korekt sieci dekanalnej, nowy dekanat w momencie pojawienia się w źródłach obejmuje około 10 kościołów. Tak było w przypadku opisanych wyżej dekanatów nowogórskiego (powstałego w 1335 r.) i pszczyńskiego (1350 r.). Dekanat nowogórski pierwotnie objął 10 parafii, choć później, przejściowo miał ich 12, podobnie dekanat pszczyński początkowo liczył 8-11 parafii²⁸.

W przebadanych dotąd dekanatach archidiaconatu krakowskiego liczba świątyń, których powstanie daje się umiejscowić przed 1200 r. często oscyluje wokół dziesięciu. Tak było w przypadku dekanatu irządckiego (lełowskiego), gdzie do końca XII w. powstało 9 kościołów²⁹, wysocickiego (prandocińskiego) – 10-12³⁰, zatorskiego – 11³¹. Na terenie dekanatu oświęcimskiego liczbę najstarszych kościołów ustalono na trzy³², lecz być może należy się liczyć z poszerzeniem listy najstarszych świątyń o co najmniej dwie kolejne³³. Trzeba także pamiętać, że badania objęły jedynie południową część pierwotnego dekanatu, bez terenów przekazanych w 1350 r. dekanatowi pszczyńskiemu, gdzie przed końcem XII w. powstały trzy kościoły³⁴. Wydaje się zatem, że możemy cztery wymienione wyżej dekanaty (Lełów, Prandocin, Zator, Oświęcim) zaliczyć do pierwotnych, powołanych do życia przez biskupa Gedkę we wczesnych latach siedemdziesiątych XII w. Przebadano także cztery z pięciu dekanatów prepozytury wiślickiej, gdzie liczby najstarszych kościołów są jednak wyraźnie mniejsze: dekanat Czarnocin – 3³⁵, dekanat Kije – 7 lub 8³⁶, dekanat Książnice – 4 lub 5³⁷, dekanat Bolesław – 5³⁸. Musimy jednak pamiętać, że prepozytura wiślicka

²⁷ W. Müller, *Diecezja płocka od II połowy XVI w. do rozbiorów*, „Studia Płockie”, 3 (1975) s. 187, 217.

²⁸ Gdula, dz. cyt., s. 39-40; MPV, t. 1, s. 122, 193, 299, t. 2, s. 234, 244, 276.

²⁹ Laoudji, dz. cyt., s. 217.

³⁰ Poniewozik, *Rozwój*, s. 43; tenże, *Kształtowanie*, RH, 43 (1995) z. 2, s. 23.

³¹ Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej* (mps), s. 72-73.

³² Kurzeja, dz. cyt., s. 24-26, mapa.

³³ Tamże, s. 17. Zwraca uwagę fakt wysokich uposażeń Osieka i Biertołowic wobec kościoła w Bestwinie, uznanego za stary. Same nazwy obydwu tych miejscowości wskazują na ich dawny czas powstania, a zatem mogą być pomocniczą przesłanką przy określaniu metryki kościołów. Autor dysponując skąpym materiałem źródłowym nie przesunął czasu powstania kościołów na XII w., mimo, iż w niektórych przypadkach istniały ku temu pewne przesłanki (np. dawna metryka osadnicza i duży okręg parafialny w przypadku Żywca).

³⁴ Main, dz. cyt.

³⁵ Wiśniewski, dz. cyt., s. 156.

³⁶ Tamże, s. 157.

³⁷ Tamże, s. 158.

³⁸ Tamże, s. 159.

obejmowała w znacznej mierze tereny o starej metryce osadniczej, gdzie proces rozwoju sieci parafialnej był mocno zaawansowany. Wydaje się prawdopodobnym przyjęcie założenia, że cztery wymienione powyżej dekanaty obejmowały teren pierwotnych dwóch dekanatów, które w pewnym momencie na skutek istotnego zwiększenia liczby kościołów zostały podzielone na mniejsze dekanaty. Potwierdzeniem tej tezy może być łączna liczba 19-21 najstarszych kościołów w czterech dekanatach prepozytury wiślickiej. Podobnie niejasna wydaje się kwestia liczby kościołów na terenie dekanatu dąbrowskiego (prepozytury kieleckiej), gdzie do końca XII w. powstało 5 świątyń³⁹. W tym przypadku jednak wydaje się, że wciąż nie wiemy wszystkiego o charakterze tej jednostki administracji kościelnej. Być może miała ona jakiś szczególny charakter ze względu na warunki geograficzne lub sytuację własnościową skupiając wielkie dobra biskupów krakowskich. Obszar dekanatu dąbrowskiego stanowił klin należący do archidiakonatu krakowskiego wciśnięty między inne archidiakonaty i granicę diecezji. W tej sytuacji usprawiedliwieniem powołania do życia oddzielnego dekanatu był trudny dostęp, gdyż omawiane terytorium sięgało poza puszcę świętokrzyską, która stanowiła zapewne trudną barierę do przebycia⁴⁰.

Podjmując próbę spojrzenia na pozostałe tereny archidiakonatu krakowskiego, nie objęte dotąd szczegółowymi badaniami skorzystamy z zauważonej już dawno reguły, że najstarsze kościoły miały najwyższe uposażenie⁴¹. Świątynie, o których wiadomo ze źródeł pisanych lub archeologicznych, że istniały już w XII w. miały najczęściej uposażenie przekraczające 10 grzywien, a czasem nawet 20 grzywien⁴². Tymczasem na 52 kościoły powstałe w archidiakonacie krakowskim w l. 1325-1358 tylko 5 miało uposażenie wyższe od 2 grzywien. Miażdżąca większość czternastowiecznych świątyń miała uposażenie mieszczące się w przedziale od 0,5 do 2 grzywien⁴³. Pamiętając o tym, że wysokość uposażenia mogła ulegać zmianom (najczęściej, choć nie zawsze, uposażenie rosło⁴⁴) możemy dokonać wstępnej analizy liczby wysoko uposażonych świątyń w poszczególnych dekanatach (musimy jednak pamiętać, że jest to jedynie badanie o charakterze statystycznym, gdyż kościoły młodsze mogły mieć sporadycznie uposażenie wysokie, zaś kościoły stare – uposażenie niskie). Biorąc za podstawę przedziały wysokości uposażenia przyjęte w pracy E. Gduli⁴⁵ liczba kościołów uposażonych „wysoko” i „średnio” wynosi w dekanatach odpowiednio: Irządze – 10, Jędrzejów – 10, Kazimierz – 9, Niegowiec – 20, Oświę-

³⁹ Rzewuska-Kurzeja, dz. cyt., s. 95.

⁴⁰ Wiśniewski, dz. cyt., s. 33.

⁴¹ Tamże, s. 20-23.

⁴² Tamże, s. 21-22.

⁴³ Gdula, dz. cyt., s. 177-178.

⁴⁴ Tamże, s. 176.

⁴⁵ Tamże, mapa.

cim – 12, Pałacznica – 6, Pleszów – 8, Prandocin – 17, Stary Sącz – 11, Sławków – 12, Tarnów – 9, Zator – 12, Zręcin – 5. W kilku przypadkach zauważamy znaczne odchylenia od liczby 10 kościołów. W przypadku dekanatów prandocińskiego i niegowickiego bardzo dużą liczbę bogatych świątyń da się wytłumaczyć bliskością Krakowa. Z jednej strony oznacza to znaczne zaawansowanie osadnicze, a więc i względnie większe bogactwo terenu. Kościoły na tym obszarze, nawet powstające później, miały wyższe uposażenia, niż kościoły w innych dekanatach. Jeżeli założymy, że w tych dwóch dekanatach średnia dochodów parafii jest wyraźnie wyższa od średniej na innych obszarach sensownym zabiegiem jest policzenie jedynie kościołów „wysoko” uposażonych. Takich świątyń było w dekanacie prandocińskim 10, zaś w niegowickim – 9⁴⁶. Musimy się także liczyć z ewentualnym większym zasięgiem pierwotnego dekanatu krakowskiego. Być może w miarę zagęszczania sieci kościelnej w Krakowie hipotetycznie rozległy dekanat kurczyłyby się do okolic samego miasta (tak, jak jest to uchwytnie źródłowo) oddając parafie wiejskie sąsiednim dekanatom. Jeśli chodzi o dekanaty pleszowski i pałacznicki musimy się liczyć z ewentualnością, sugerowaną między innymi przez przebieg dróg na tym terenie⁴⁷, iż pierwotnie był to jeden dekanat (wtedy liczba „wysoko” i „średnio” uposażonych świątyń na jego obszarze wynosiłaby łącznie 14). Usytuowanie zaś, zwłaszcza dekanatu pleszowskiego, na terenach pobliskich Krakowowi tłumaczy tę nieco wyższą od 10 liczbę analogicznie do dekanatów prandocińskiego i niegowickiego. Ostatni z dekanatów – zręciński, z pięcioma kościołami, pierwotnie należał zapewne do dekanatu tarnowskiego, lub, co wydaje się bardziej prawdopodobne stanowił jeden dekanat z należącym później do prepozytury wiślickiej dekanatem dębickim (wtedy osią komunikacyjną byłaby Wiśłoka). Dekanat zręciński leżał na południowo-wschodnich krańcach Małopolski i trzeba się liczyć z jego późnym zasiedleniem. W momencie, gdy fala kolonizacji spowodowała powstanie sieci kościelnej na tym obszarze założony został odrębny dekanat. Podobnie w 1350 r. z dekanatu sądeckiego został wykrojony, zapewne świeżo skolonizowany dekanat długopolski⁴⁸. Założone przez nas rozdzielanie dekanatów pałacznickiego i pleszowskiego, jak i oddzielenie zręcińskiego musiały się dokonać krótko przed sporządzeniem znanych nam spisów za 1325 r., skoro dekanat pałacznicki obejmował wówczas 9 parafii⁴⁹, zaś pleszowski⁵⁰ i zręciński – po 10⁵¹.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże. Ponieważ dekanat terenowy pełnił funkcje wizytacyjne o przynależności doń poszczególnych parafii w pierwszej kolejności decydował dostęp (sieć dróg), nie zaś odległość.

⁴⁸ MPV, t. 2, s. 375; G d u l a, dz. cyt., s. 41-42.

⁴⁹ MPV, t. 1, s. 146.

⁵⁰ MPV, t. 1, s. 139.

⁵¹ MPV, t. 1, s. 135.

Uwzględniając powyższe uwagi możemy zestawić prawdopodobną listę szesnastu dekanatów powołanych do życia przed 1173 r. na terenie objętym w XIV w. przez archidiakoniat krakowski: krakowski (być może znacznie większy od później uchwytnego w źródłach obejmującego jedynie okolice miasta), bolesławsko-książnicki, czarnocińsko-kijski (obydwa na terenie późniejszej prepozytury wiślickiej), dąbrowski (późniejsza prepozytura kielecka), dębicko-zręciński, irządzki, jędrzejowski, kazimierski, niegowicki, oświęcimski, pałecznicko-pleszowski, prandociński, sądecki, sławkowski, tarnowski i zatorski. W ten sposób dochodzimy do wniosku, że w latach siedemdziesiątych XII w. na terenie archidiakonatu krakowskiego istniało około 150-160 kościołów. Ten tok rozumowania prowadzi nas do wniosku, że cała diecezja (wraz z archidiakonatami na wschodzie) obejmowała wówczas zapewne nie więcej niż 200 świątyń.

Podsumowując należy stwierdzić, że biskup Gedko jawi się jako twórca struktury terytorialnej diecezji krakowskiej i wielki reformator. Zapewne to on stworzył archidiakonaty terenowe w diecezji krakowskiej. Wiemy bowiem, że archidiakonem radomskim był dziekan kolegiaty kieleckiej⁵², którą właśnie Gedko fundował⁵³. Mało prawdopodobnym wydaje się, by kolegiata była starsza, gdyż tradycja ustna ma raczej tendencje do przenoszenia wydarzeń w czasy wcześniejsze, niż późniejsze. Ponieważ Gedko wstąpił na stolicę biskupią w 1166 r.⁵⁴, zatem fundacja kolegiaty kieleckiej, jak i powstanie archidiakonatu radomskiego nie może wyprzedzać tej daty. Ponieważ wiemy, że archidiakonaty na wschodzie diecezji krakowskiej powstały przed 1171 r.⁵⁵, to czas ich powstania da się zawęzić do lat 1166-1171. Możemy przypuszczać, że powstały one równocześnie lub prawie równocześnie, a jeśli któryś z nich był najstarszy, to był to archidiakoniat radomski, który zajmował północno-wschodnie krańce diecezji krakowskiej. Bardzo blisko czasu powstania archidiakonatów terenowych w ramach diecezji, a być może nawet równocześnie z tą akcją, nastąpił podział największego z nich – krakowskiego na dekanaty. Stało się to przed 1173 r. Istnieją pewne przesłanki, by przypuszczać, że w ramach opisywanej reformy Gedko oddał wschodnią część archidiakonatu krakowskiego (3-4 dekanaty) w jurysdykcje sądową prepozytów wiślickiego i kieleckiego⁵⁶. Kolejne zmiany w ramach administracji diecezji krakowskiej nastąpiły w późniejszym czasie i wiązały się z naturalnym procesem zagęszczania sieci kościelnej, a także zmianami granic politycznych. Od 1335 r. proces powstawania nowych dekanatów terenowych jest już uchwytny w źródłach. Ostatnim krokiem rozwoju

⁵² Szafran, dz. cyt., s. 44-45.

⁵³ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej: LB), t. 1, Kraków 1863-1864, s. 436.

⁵⁴ Grodecki, dz. cyt., s. 366.

⁵⁵ Szafran, dz. cyt., s. 49; Wiśniowski, dz. cyt., s. 28.

⁵⁶ LB, t. 2, s. 456.

administracji kościelnej diecezji krakowskiej w średniowieczu było nadanie prepozytom wiślickiemu i kieleckiemu władzy archidiakańskiej. Stało się to zapewne w 1320 r. na mocy decyzji biskupa Nankera⁵⁷.

DAS URSPRÜNGLICHE MITTELALTERLICHE NETZ VON DEKANATEN IN DER DIÖZESE KRAKAU

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel befaßt sich mit der Entstehung der ersten Landdekane in der Diözese Krakau. Vieles spricht dafür, daß diese kirchlichen Verwaltungseinheiten im Rahmen der von Bischof Gedka durchgeführten Reform der Territorialstruktur der Diözese ins Leben gerufen wurden. Diese Aktion scheint an der Wende der sechziger und siebziger Jahre des 12. Jahrhunderts stattgefunden zu haben. Der Artikel bildet außerdem den Versuch einer Rekonstruktion des ursprünglichen Dekanatsnetzes der Diözese Krakau und in der Folge auch des quantitativen Kirchenbestandes in Kleinpolen am Ende des 12. Jahrhunderts.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich

⁵⁷ Wiśniowski, dz. cyt., s. 36.